

МОВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ МОРЕ В ПОЕЗІЇ У ПРОЗІ ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ

Пропонована наукова стаття є спробою осягнути мовну картину світу Дніпрової Чайки за допомогою концепту «море». Розглядається мовне вираження концепту, основні його значення, що визначають його інтенціональне поле.

Ключові слова: концепт, море, мовна картина світу.

Ключевые слова: концепт, море, языковая картина мира.

Key words: concept, sea, language picture of the world.

Сучасна лінгвістична наука відзначається інтегративним характером, залучаючи у сферу своїх зацікавлень питання когнітології, культурології, етнології, психології та інших наук. Лінгвокультурне моделювання мови є одним із напрямів лінгвістики, що активно вивчається та розвивається. Дослідження різноманітних типів культурних концептів залишається актуальною потребою, оскільки концепт відіграє важливу роль у житті як окремої людини, так і цілого народу.

Провідним методом дослідження в когнітивній лінгвістиці виступає концептуальний аналіз, що на сучасному етапі становить собою сукупність різних підходів, серед яких виокремлюють пропозиційну семантику (Ч.Філлмор, О.Кубрякова, Г.Гіздатов), сітьовий підхід (Д.Норман, Г.Скрегг), фреймову семантику (Дж.Лакофф, Ч.Філлмор, М.Мінський), теорію прототипів (А.Вежбицька, Е.Рош, Дж.Тейлор). Різноманітні аспекти лінгвістичних досліджень концепту подають у дисертаційних роботах Н.Бігунова, М.Джиоєва, І.Дишлюк, О.Єфименко, О.Лисицька, С.Лобода, М.Мамич, Г.Огаркова, О.Пироженко, І.Рогальська, М.Скаб, О.Цапок та ін.

Концепти формуються й містяться у свідомості людини, виступають комплексом культурно детермінованих уявлень про об'єкти реальності. Концепти, пов'язані з національною ментальністю, включають ціннісні, образні компоненти, інформацію про нереальні світи, метафоричні знання, асоціації, символи, конотації, корелюють із психічними функціями, як-от: відчуття, почуття, образи, інтуїція [8, с.7].

Концепт – термін, який до цього часу неоднозначно трактується в науковій літературі. З усього розмаїття підходів до розуміння та вивчення концепту для своєї роботи обираємо лінгвокультурологічний, оскільки відомо, що в даному випадку мова йтиме про концепт як своєрідний культурно-мовний сплав на ментальному рівні. Лінгвокультурологічний підхід розглядає концепт як абстрактну одиницю ментального рівня, який відображає зміст результатів пізнання людиною навколишнього світу і в якому зосереджено відомості про об'єкт та його властивості, про те, що людина знає чи думає про навколишній світ.

Художня українська література містить широку інформацію про ментальність народу, а вивчення домінантних концептів мовної картини світу письменника вводить у концептосферу української духовності. Одним із ключових концептів української культури, який представляє собою багатомірну логіко-сміслову сутність, є концепт море. Тому предметом нашого дослідження став концепт море, що належить до основних концептів української ментальності, культури та є невід'ємним компонентом художнього мислення українських митців. Ставимо за мету проаналізувати способи мовної інтерпретації досліджуваного концепту в поезіях у прозі Дніпрові Чайки.

Скориставшись даними тлумачних та енциклопедичних словників [2], [9], [10], виділяємо такі лексичні значення концепту «море»:

- частина океану — великий водний простір з гірко-солоною водою, який більш-менш оточений суходолом;
- водна поверхня земної кулі (океани і моря);

- дуже велике штучне водоймище;
- деякі відкриті частини океану;
- деякі затоки;
- чого, перен. Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площа;
- чого, перен. Велика кількість чогось.

Уявлення про море передусім пов'язується з Чорним морем, з теплою солоною водою синього кольору та хвилями. В такому випадку емоційна конотація моря завжди позитивна. Однак діахронічний аспект дає можливість спостерігати негативний емоційно-оцінний фон уявлень про море. Історично море було місцем рибного промислу, а також військових дій українців, що відповідно несло в собі загрозу людському життю.

Важливими, на нашу думку, є міфологічні уявлення про море. За словником-довідником «Знаки української етнокультури» концепт «море» - це частина океану – великий водний простір з гірко-солоною водою, більш-менш означений суходолом; загальнолюдський символ життя з його гріховними пристрастями і бурями; разом з тим символізує смерть; той бік моря – потойбічний світ; взагалі море в багатьох народів зближується з небом; море асоціюється з великою, часом непереборною відстанню [5, с.375-376]. Крім того, за міфами та легендами синє море існувало задовго до створення світу, тому є символом вічності й заодно плинності часу [1, с.66].

Отже, можна зробити загальні висновки про структуру концепту море:

- до ядерної частини концепту належать сегменти «великий вільний простір», «стихія»;
- приядерну зону складають лексеми океан, вода, водоймище, затока;
- емоційно-оцінна складова репрезентує амбівалентний характер.

Серед концептуальних домінант творчості Дніпрової Чайки чільне місце посідає концепт море. Серед форм об'єктивації образу моря у текстах Дніпрової Чайки наявні, з одного боку, традиційно-фольклорні (наприклад, Чорне море, синє море, буйне море, широке море та ін.), з іншого – такі, що

характеризують його як живе й одухотворене (приміром, розлючене море, море карає, гнівнеє море, море влягається спати і под.).

Переосмислення за логіко-лінгвістичною віссю є індивідуальною складовою художньої системи. Загальна кількість фіксацій концепту море в поезіях у прозі Дніпрової Чайки в позиції переосмислення є досить значною. Домінують такі типи переосмислень:

- антропоморфний (море – людина або атрибут людини: «(...) а море то плаче, то б`ється, – лютує, що берег крутий не пускає пригорнутись до любих журливих тополь» [4, с.125]; «Стрепенулося море, (...) заколихалися груди його од кохання, і кинулось море до ніг чарівниці-землі, припадає, цілує і просить прощення» [4, с.112]);
- артефактуальний (море – атрибут смерті або вічності: «Не зглянулось гнівнеє море: хижо коханку свою поглинуло» [4, с.134]; «А море чекало-чекало, розсердилось, хвилями встало, розбило і човник об камінь, а любих гостей не діждало...» [4, с.124]);
- космологічний (море – небо: «В темному небі і в водянім лоні тихо зоріють дві зірки ясні» [4, с.166]).

Персоніфікований образ моря Дніпрова Чайка емоційно забарвлює, вживаючи відповідні епітети, котрі зазвичай поляризуються. Наприклад, позитивний полюс концепту море представлений лексемами криштално-блакитне, негативний полюс – лексемами бурнеє, темнеє, розлучене, хиже, гнівнеє та ін. Відзначаємо значну кількість епітетів з негативними емоційно-оцінними конотаціями.

Амбівалентний характер концепту море передають рядки з твору «Дві крапельки»: «Море, могутне, вільнеє море! Повне борні, і одчаю, й примар! Повнеє співу, і гніву, і чар! Вічне й мінливе, грізне й жартливе, скарбом даруєш, вщент окрадаєш, горнеш-чаруєш, жах наганяєш ти, чарівник-володар!» [4, с.166]. Народні уявлення про море письменниця передає, вживаючи порівняння кольору очей дівчини з морем («(...) а очі блакитні

світились, як море у ранішній час» [4, с.132]). Це порівняння вказує на ширість, відкритість та духовну глибину людини, в якій такі очі.

Метонімічний спосіб вербалізації концепту море використовує авторка, коли говорить про море як атрибут смерті: «А я не оддам на поталу людей тих відважних, я вирву із пельки у хижого моря своїх безталанних братів!» [4, с.133]. Письменниця частіше вживає лексеми, які є засобами вираження емоцій з негативною конотацією.

Типовим варіантом синтагматичних відношень концепту море є сполучуваність із дієсловами-предикатами та прикметниками-означеннями. У даному випадку домінують виявляються предикати бушує, плеще, колише тощо. Але в поезіях у прозі Дніпрові Чайки частотними є зметафоризовані характеристики за діями, не властивими морю, а притаманними людині: спить, зирнуло, цілує, дихає, розсердилось, плаче, стогне та ін. Це є свідченням давніх уявлень про природу як живу істоту, що закріпилися в мовній картині світу і реалізуються у фольклорі та художній літературі. Інша ознака антропоморфності людського мислення – наділення моря соматизмами («заколихалися груди його од кохання», «до моря припав, під боки штовхає і шепче на вухо брехливій вісті»). Переважання антропоморфного компоненту демонструє модель модерністської поетики.

Про особливу роль концепту моря як індивідуального стильового маркера міфологічної парадигми Дніпрові Чайки свідчить і частотність використання його багатого й різнопланового асоціативного ряду. Так, наприклад, у поезіях у прозі зустрічаємо найрізноманітніші асоціації (спокій, вічність, безмежність, буря, стихія, смерть, небезпека, порятунок, хвиля, пісок, глибоке, синє, Чорне, широке). В ієрархії художньої аксіології письменниці образний концепт моря особливо значущий.

Отже, лінгвокультурний концепт море являє собою складне ментальне утворення, у складі якого у мовній картині світу Дніпрові Чайки виділяються такі компоненти: понятійний (основний елемент концепту) - великий водний простір, який позначається конкретними якісними,

функціональними, фізичними характеристиками; образний – здатність моря передавати риси та характер живих істот (людей); ціннісний – позитивна оцінка моря як невід’ємної частини географічного середовища проживання етносу, негативна оцінка моря як небезпечної для життя людини стихії.

Отже, у поезіях у прозі Дніпрової Чайки лексема море не завжди представляє концептуальну картину ідеальних вражень. Невідворотність подій (шторм, буря), неконтрольована сила, кровожерність, підступність – це маркери інших реалій, які переносять читача у внутрішній світ людини, істоти недовершеної і психічно мінливої. Функціонування концепту море у творчості Дніпрової Чайки представлене у вигляді персоніфікації, метафори, порівняння, метонімії. Концепт море передає специфіку національно-культурного світогляду українського етносу, фіксує національне самоусвідомлення та відображає загальнолюдський символ життя з його гріховними пристрастями і бурями.

Список літератури:

1. 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: ТОВ «Автограф», ТОВ «Книжковий дім «Орфей», 2006. – С. 66.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2001. – 1426 с.
3. Войтешчук И. Содержание и средства объективации концепта «вода» в языке и речи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dslib.net/jazyko-znanie/vojteshchuk.html>. – Назва з екрану.
4. Дніпрова Чайка. Вибрані твори / Упоряд., підготовка текстів, передм., приміт. Н.Вишневської. – К.: Дніпро, 1987. – 279 с.
5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 375-376.
6. Попова З., Стернин И. Очерки по когнитивной лингвистике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.4tivo.com/.../15807-popovasternin.ocherki-po-kognitivnoj.html. – Назва з екрану.

7. Приходько А. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
8. Рогальська І. Флористичні концепти української мовно-художньої картини світу (на матеріалі поетичного мовлення ХХ ст.): Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.01.02. - Одеса, 2008. – 18 с.
9. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.4. - К.: Наукова думка, 1971. – С. 802.
10. <http://tolkslovar.ru/m7146.html> .

Демченко А. В. Мовна інтерпретація концепту «море» в порезії у прозі Дніпрової Чайки/ Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск XIV. – Херсон: ХДУ, 2011. – С.36-39.